
SUWERENNOŚĆ POLSKICH ORGANIZMÓW PAŃSTWOWYCH W LATACH 1795 – 1848

THE SOVEREIGNTY OF POLISH STATE ORGANISMS IN THE YEARS 1795-1848

Prof. dr hab. Waław Uruszczak

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie

waław.uruszczak@uj.edu.pl

Abstrakt

Cel: Celem artykułu było odniesienie się do zjawiska suwerenności, która uznawana jest za podstawową cechę współczesnych państw. Jej istota oznacza w stosunkach międzynarodowych niezależność danego państwa od jakichkolwiek podmiotów zewnętrznych, w szczególności innych państw. W stosunkach wewnętrznych pozycję suwerena zajmuje podmiot sprawujący najwyższą władzę, którego wola decydowała o wszystkich sprawach najważniejszych dla danego państwa.

Metody i materiały: W artykule opisano i przedstawiono problematykę suwerenności organizmów państwowych, utworzonych na ziemiach polskich po rozbiorach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, funkcjonujących w ramach struktur politycznych poszczególnych państw zaborczych. Były to w szczególności Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie kongresowe, Rzeczypospolita Krakowska, Królestwo Galicji i Lodomerii, Wielkie Księstwo Poznańskie. Cechy państw niesuwerennych posiadały w szczególności Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie. Rzeczypospolita krakowska była wolnym miastem pod protekcją mocarstw. Królestwo Galicji i Lodomerii oraz Wielkie Księstwo Poznańskie miały jedynie status prowincji. Celem przyjętych rozwiązań było uspokojenie aspiracji polskich elit do odbudowy niepodległej Rzeczypospolitej.

Wyniki i wnioski: Polskie organizmy polityczne, jakie utworzone zostały z woli mocarstw rozbiorowych w latach 1795 – 1848, stanowiły formy przejściowe, które miały ułatwić całkowite wcielenie ziem polskich do struktur polityczno-organizacyjnych państw zaborczych. Były to rozwiązania doraźne, których celem było uspokojenie aspiracji polskich elit, w szczególności arystokracji, a także częściowo niższej szlachty i mieszczaństwa do odbudowy niepodległego państwa.

Słowa kluczowe: Polska 1772-1848; rozbiory Polski, Austria XVIII/XIX w., Prusy XVIII/XIX, Rosja XVIII/XIX w., Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie Kongresowe, Królestwo Galicji i Lodomerii, Rzeczpospolita Krakowska, Wielkie Księstwo Poznańskie, historia administracji XIX w., suwerenność państwa, suwerenność narodu

1. Uwagi wstępne

Suwerenność uznawana jest za podstawową cechę współczesnych państw. Jej istota oznacza w stosunkach międzynarodowych niezależność danego państwa od jakichkolwiek podmiotów zewnętrznych, w szczególności innych państw. W stosunkach wewnątrzpaństwowych pozycję suwerena zajmuje podmiot sprawujący najwyższą władzę, którego wola decydowała o wszystkich sprawach najważniejszych dla danego państwa. Ludwik Ehrlich, wybitny polski znawca prawa międzynarodowego, definiował suwerenność państwa jako „samowładność w stosunkach zewnętrznych i całowładność w stosunkach wewnętrznych” [Morawski, 2011, s. 20]. Idea suwerenności ukształtowała się w czasach średniowiecza, zasadniczo w XIV w. Wyrażała ją w szczególności przywoływana przez legistów średniowiecznych zasada prawa: *rex qui non recognoscat superiorem est imperator in regno suo* [„król, który nie uznaje zwierzchnika, jest cesarzem w swoim królestwie”]. W perspektywie historycznej suwerenność nie od razu była stałą cechą państw, decydującą o jego faktycznym i prawnym i istnieniu. W różnych okresach historycznych występowały także państwa niesuwerenne, których władcy podlegali zwierzchnictwu innych monarchów. Charakter tego rodzaju posiadały księstwa lenne, liczne w Europie aż do XIX w. Celem niniejszego artykułu jest omówienie problematyki suwerenności organizmów państwowych, utworzonych na ziemiach polskich po rozbiorach Rzeczpospolitej Obojga Narodów, funkcjonujących w ramach struktur politycznych poszczególnych państw zaborczych. Problematyka ta była podejmowana w literaturze, ale w sposób wybiórczy, bez jasnego wyjaśnienia aspektów prawnych. Niniejszy przyczynek pozwoli na lepsze zrozumienie tej problematyki.

2. Położenie społeczno-polityczne ziem polskich pod zaborami 1772/1795 – 1807. Likwidacja polskiej państwowości

Trzeci rozbiór Polski dokonany w 1795 r. w zamiarze mocarstw zaborczych miał ostatecznie doprowadzić do wymazania imienia Polski z mapy Europy. Zaborcy podzielili się terytorium i ludnością Rzeczypospolitej, przyłączając przypadłe im części do swoich państw. Następstwem było bezpośrednie rozciągnięcie na terytorium zaboru *imperium* czyli władztwa publicznego sprawowanego przez stojącego na czele państwa zaborczego monarchy oraz jego ministrów, a w dalszej kolejności wprowadzenie na tym terenie podległej im administracji oraz sądownictwa i prawa. Aneksja rozpoczynała się z reguły od ulokowania na terytorium zaboru wojska, pod osłoną którego wcielano w życie kolejne posunięcia zmierzające do stworzenia lokalnej administracji cywilnej oraz sądów. Jednocześnie likwidowano lokalne polskie organy administracyjne i sądowe. Z reguły przeprowadzano nowe podziały terytorialne, tworząc nowe jednostki administracyjne i sądowe, wzorując się na podziałach istniejących już uprzednio w danym państwie zaborczym. Proces ten był niekiedy wydłużony w czasie. Nierzadko utrzymywano w mocy niektóre instytucje polskie oraz polskie prawo sądowe na pewien okres przejściowy. Zaborcom chodziło o zagwarantowanie sobie tym samym spokoju wśród ludności miejscowej, dla której natychmiastowa zmiana miejscowych stosunków mogła być źródłem napięć i konfliktów z nową władzą.

2.1. Zabór rosyjski

Terytoria Rzeczypospolitej zagarnięte przez Cesarstwo Rosyjskie w wyniku trzech kolejnych rozbiorów obejmowały praktycznie w całości ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz wschodniej Ukrainy (Wołyń, Kijowszczyzna, wschodnie Podole). Rosja traktowała je jako ziemie rosyjskie wyzwolone spod panowania polskiego. Medal, jaki na rozkaz carycy Katarzyny został wybity z okazji II rozbioru Polski w 1793 r. zawierał napis: „Przywróciłam to, co było oderwane”. [Davies, 2010, s. 296]. Był to oczywiście fałszerstwo historyczne, obliczone na wyparcie z pamięci zbiorowej tradycji odrębnej państwowości litewsko-białoruskiej (Wielkie Księstwo Litewskie) i Rzeczypospolitej Obojga Narodów.[Davies 2010, s. 296]. Nazw nowych ziem nie ujęto nawet w oficjalnej tytulaturze carów Rosji, uznając, że dotyczy ich określenie „Imperator Wszechrusi”.

W celu łatwiejszego zintegrowania z resztą Imperium rozciągnięto na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa, a także wcielonych do Rosji ukraińskich ziem Korony analogiczny jak w Cesarstwie model administracji, utworzony w 1775 r. przez carycę Katarzynę II. [Witkowski, 2007, s. 245]. Podstawową jednostką podziału stanowiła była gubernia, na czele której stał gubernator wraz z rządem gubernialnym. Jednostkami administracyjnymi niższego rzędu były powiaty. W razie potrzeby kilka guberni łączono w większy okręg zwany „generał-gubernatorstwem” na czele z generał-gubernatorem, wyposażonego w rozległą władzę wojskową i cywilną. Na ziemiach przejętych w wyniku I rozbioru (województwa mścisławskie, witebskie, połockie i inflanckie), którym nadano nazwę Białej Rosji, utworzono najpierw gubernie mohylewską i pskowską. W 1802 r. stolicę tej ostatniej przeniesiono do Witebska. Z kolei na ziemiach II i III rozbioru utworzono w latach 1794-1796 gubernie: podolską, wołyńską, kijowską oraz litewską. Tę ostatnią w 1802 r. podzielono na 2 osobne gubernie wileńską i grodzieńską. W wyniku późniejszych reorganizacji w początkach lat 40-tych powstały gubernie: kowieńska, mińska, mohylewska, witebska. Łącznie guberni tych było dziewięć.[Witkowski, 2020, s. 245]. W ramach Imperium Rosyjskiego ziemie te nazywano w sposób całkowicie zacierający ich przedrozbiorową przynależność polityczną. Były to po prostu: „gubernie zachodnie”, „kraj północno-zachodni” (*sewerozapadnyj kraj*); „kraj południowo-zachodni” (*jugożpadnyj kraj*). Te dwie ostatnie nazwy odnosiły się do ziem zagarniętych w II i III rozbiorze Polski. [Błachowska 2001, s.12-38]. W swej obszernej tytulaturze monarszej carowie Rosji nie wymieniali ani ziem polskich ani litewskich, co było wyrazem przekonania, że zagarnięte ziemie Rzeczypospolitej były częścią Rusi, a więc Rosji.

Pod względem narodowościowym ziemie te zamieszkiwali Polacy, Rusini, Litwini, Łotysze, Niemcy, Żydzi, a także miarę upływu czasu Rosjanie. Polacy stanowili liczebną mniejszość, ale o dużym znaczeniu ze względu na położenie społeczne i zamożność. Do żywiołu polskiego należała bowiem w całości szlachta, a także większość mieszkańców miast. Istniały także znaczne skupiska polskiej ludności chłopskiej na terenie Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny, czy na Wołyniu. Rusinów, należących w zdecydowanej większości do warstwy chłopskiej, władze carskie uznawały za Rosjan, pomimo ich językowych i religijnych odrębności. W znacznej części Rusini należeli do kościoła unickiego (grecko-katolickiego), co stanowiło podwalinę ich narodowej i kulturowej odrębności. Kościół unicki został więc najwcześniej poddany represjom, a następnie zniesiony. Spotykało się to z oporem ludności. Likwidacja kościoła unickiego w zaborze rosyjskim nastąpiła po powstaniu styczniowym. [Radwan 2004, s. 21].

2.2. Zabór pruski

Ziemie polskie zagarnięte przez Królestwo Pruskie inkorporowano, jako nowe prowincje państwa, w zamiarze zatarcia tym samym ich polskiej przeszłości. Z dawnych województw pomorskiego, inowrocławskiego i chełmińskiego wraz z obwodem nadnoteckim utworzono prowincję Prus Zachodnich. W 1793 r. włączono do niej Gdańsk oraz Toruń, a także terytoria Bytowa i Lęborka. Zagarniętą w pierwszym rozbiorze Warmię wcielono do Prus Wschodnich. Z Wielkopolski, Kujaw, województw łęczyckiego i sieradzkiego oraz północno-zachodniego Mazowsza (Płockie) utworzono Prusy Południowe. Mazowsze środkowe z Warszawą oraz Mazowsze północne i Podlasie weszły w skład prowincji Prus Nowowschodnich. Przypadłe Prusom w III rozbiorze ziemie małopolskie (Częstochowa, Siewierz), jako tzw. Nowy Śląsk, włączono do prowincji śląskiej. Niezwłocznie utworzono w nowych prowincjach administrację opartą na modelu pruskim. Zarząd prowincji spoczywał w rękach ministrów podległych Generalnemu Dyrektorium czyli rządowi w Berlinie. W ramach prowincji istniały departamenty, które z kolei dzieliły się na powiaty. W departamentach organem władzy administracyjnej był tzw. kamery wojenno-ekonomiczne. Administracja powiatowa, tylko na terenach wiejskich, spoczywała w rękach landratów (starostów). Władze w miastach, zarówno królewskich, jak też prywatnych sprawowały osoby mianowane przez kamery spośród mieszkańców, legitymujące się dobrą znajomością języka niemieckiego oraz lojalną postawą wobec władz pruskich. Zamiarem władz było w istocie jak najrychlejsza integracja zagarniętych terytoriów z resztą ziem pruskich. Oznaczało to w istocie całkowitą germanizację urzędów, szkół i innych instytucji publicznych. Patent królewski z 26 grudnia 1795 r. ogłaszał wcielenie byłych ziem polskich do Królestwa Pruskiego „na wieczne czasy”. W patencie tym król pruski przekonywał nowych polskich poddanych, że utrata niepodległości stanowi dla nich dobrodziejstwo, umożliwiając skorzystanie z pruskiej cywilizacji i kultury. [Königlich Preussisches Patent 1795; Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. Chwalba 2000, s.176].

2.3. Zabór austriacki

Zagarnięte w 1772 r. przez Austrię południowe ziemie Rzeczypospolitej, a mianowicie południowa część województwa krakowskiego, województwa bełskie i ruskie oraz zachodnia część Podola, rząd wiedeński proklamował odrębnym Królestwem Galicji i Lodomerii. Nawiązano do tradycyjnej tytulatury królów węgierskich, w której nazwa ta wymieniana była od XIV w. Władcą nowego królestwa był każdorazowy cesarz austriacki, będący zarazem

królem Węgier. W istocie było ono jedną z wielu prowincji austriackich czyli tak zwanym „krajem koronnym”. W 1795 r. obszar Galicji uległ powiększeniu o tak zwaną Galicję Zachodnią, zwaną też „Nową”. W jej skład weszły ziemie położone na północ od Wisły i Sanu, przynależne do przedrozbiorowych województw: krakowskiego, lubelskiego, chełmskiego i mazowieckiego.

Monarchia austriacka aż do lat 60-tych XIX w. była państwem absolutnym o scentralizowanej i hierarchicznie powiązanej administracji wewnętrznej podległej w zupełności cesarzowi, z ramienia którego działali w ramach różnych zakresów spraw publicznych ministrowie oraz niżsi urzędnicy. Sprawy galicyjskie poddano zrazu osobnej tzw. Nadwornej Kancelarii Galicyjskiej w Wiedniu, którą zlikwidowano w 1776 r. przekazując jej kompetencje w gestię Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej Czesko-Austriackiej. W stolicy Galicji – Lwowie z ramienia cesarza urzędował gubernator mający do pomocy ciało urzędnicze w postaci tzw. Gubernium, złożonego z resortowych departamentów. Jednostką administracyjną niższego szczebla były cyrkuły, które utworzono w 1782 r. w liczbie najpierw 18. Po powiększeniu terytorium prowincji w następstwie III rozbioru Polski, ilość cyrkułów wzrosła do 24. W cyrkułach administracja państwowa sprawowana była przez starostów oraz urzędy cyrkularne. W miastach galicyjskich zachowano zrazu ustrój oparty na prawie magdeburskim. Działalność władz miejskich podlegała jednak ścisłemu nadzorowi ze strony gubernatora oraz starostów. W 1785 r. wprowadzono w miastach ustrój wzorowany na rozwiązaniach austriackich. Na czele miast postawiono magistraty na czele z burmistrzem lub w większych miastach – prezydentem. Zasiadali w nich asesorowie, syndyk i kasjer miejski. Skład magistratu wybierały początkowo tzw. wydziały miejskie, które wraz z cyrkułami pełniły funkcję organu nadzorującego miasta. W wydziałach zasiadali członkowie wybrani przez najzamożniejszych mieszkańców miasta. Od 1805 r. członków magistratu mianowały władze państwowe, co niweczyło całkowicie samorządność miejską [Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. 716; Witkowski 2020, s.101].

Osobliwością administracji galicyjskiej były dominia, czyli prywatne majątki ziemskie, obejmujące wsie, rzadziej także miasteczka, których prywatni właściciele sprawowali osobiście lub za pośrednictwem delegowanych urzędników - mandatariuszy i justycjariuszy władze administracyjną i sądową. Urzędnicy dominialni musieli legitymować kwalifikacjami potwierdzony egzaminem, a ich nominacja wymagała zatwierdzenia przez urząd cyrkularny. Powierzenie właścicielom ziemskim, rekrutującym się niemal w zupełności ze szlachty, tego rodzaju funkcji publicznych, stanowiło nową formę dla tradycyjnego poddaństwa feudalnego. Zarazem w znacznym stopniu potęgowało stan napięcia między dworem a wsią, który był w ogólności w interesie administracji austriackiej. We wsiach galicyjskich utrzymano dawny

samorząd chłopski (gromadzki). Funkcje samorządowe w gromadach wiejskich sprawowali wójtowie oraz przysiężni. Wójtowie byli nominowani przez pana wsi spośród 3 kandydatów wskazanych przez zgromadzenie gromadzkie (wiejskie), które nadto samodzielnie wybierało od 2 do 12 przysiężnych. Reliktem dawnego samorządu szlacheckiego był, po likwidacji sejmików, ustanowiony w 1775 r. Sejm Stanowy we Lwowie. Nie miał on praktycznie żadnych uprawnień stanowczych, lecz zajmował się repartycją podatków postulowanych przez cesarza. Popularnie zwano go więc sejmem postulatowym. Pełnił on także rolę ciała opiniodawczego. Prawo do zasiadania w tym sejmie przysługiwało magnatom, czyli szlachcie utytułowanej, opłacającej odpowiednio wysoki podatek, wyższym dostojnikom kościelnym (biskupom i infulatom wyznania katolickiego) oraz 2 reprezentantom miasta Lwowa. Sesje sejmu postulatowego zwoływał w imieniu cesarza gubernator, który był także ich przewodniczącym. Stałym organem wykonawczym tego sejmu był tak zwany Wydział Stanowy, złożony z 6 członków wybieranych przez sejm na 6-letnią kadencję oraz gubernatora, jako jego przewodniczącego. Językiem urzędowym administracji galicyjskiej był język niemiecki. W korespondencji urzędowej posługiwano się dodatkowo językiem łacińskim [Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. 719; Jedruch J. 1982, s. 241].

3. Polskie organizmy państwowe w latach 1807 – 1848

Wbrew woli mocarstw rozbiorowych ani Polski jako państwa, ani narodu polskiego nie udało się usunąć z mapy Europy. W pierwszym ćwierćwieczu XIX w. Losy polityczne ziem polskich ulegały szeregu zmianom w wyniku wydarzeń zachodzących w Europie w następstwie Rewolucji Francuskiej i wojen napoleońskich. W okresie późniejszym wpływ na nie wywierały powstania wzniesione przez naród polski w celu odzyskania niepodległości. Istotne znaczenie miały także procesy przemian warstwy chłopskiej, która po uwłaszczeniu nabywała wyraźną i zdecydowaną świadomość narodowej tożsamości.

3. 1. Księstwo Warszawskie

W wyniku klęski doznanej przez Prusy w wojnie z napoleońską Francją w 1806 i na początku 1807 r. na mocy zawartego w Tylży w lipcu 1807 r. układu pokojowego z ziem zagarniętych przez Prusy w drugim, z wyjątkiem Gdańska i trzecim rozbiore Polski utworzono osobne

państwo polskie nazwane Księstwem Warszawskim. Przy tej okazji odjęto od niego okręg białostocki, przyłączając go do bezpośrednio Rosji. Państwo to powstało ono z woli dwóch cesarzy – francuskiego Napoleona I oraz rosyjskiego Aleksandra I. Napoleon tym samym wynagradzał Polakom udzielone mu przez nich zbrojne poparcie, którego przejawem były w szczególności legiony gen. Henryka Dąbrowskiego. Poza tym restytucja Polski, choć w sumie daleka od aspiracji narodowych, dawała imperatorowi Francji nadzieję na pozyskanie w tej części Europy wiernego sprzymierzeńca gotowego do wszelkich poświęceń w zmaganiach wojennych z jego przeciwnikami: Austrią, Prusami, czy Rosją.

Księstwo Warszawskie było monarchią konstytucyjną. Jego konstytucję oktrojował sam Napoleon I. Uczynił to w Dreźnie, dnia 22 lipca 1807 r. na spotkaniu z tymczasowym rządem przyszłego Księstwa tzw. Komisją Rządzącą, której prezesem był Stanisław Małachowski, zasłużony dla sprawy narodowej marszałek Sejmu Czteroletniego. [Kallas (red.) 1990, s. 110 i n.]. Terytorium księstwa liczyło zrazu 102 747 km², zaś jego liczba ludności wynosiła ok. 2,5 miliona. Zostało ono powiększone w 1809 r. przez przyłączenie do niego ziem Nowej Galicji, odebranej Austrii przez Napoleona w układzie w Preszburgu (dzis. Bratysława), kończącym kolejną zwycięską dla Francji kampanię wojenną. Obszar państwa wynosił wówczas 155 tys. km², zaś liczba ludności sięgała ok. 4,4 miliona. Na czele Księstwa stanął król saski Fryderyk August z dynastii Wettinów, który był wnukiem króla Polski Augusta III. Księstwo Warszawskie nie było państwem w pełni suwerennym, lecz stanowiło francuski protektorat. Jego losy związane były w zupełności z losami napoleońskiej Francji. Administracja państwowa w całości należała do Polaków [Sobociński 1964, *passim*; Bardach, Senkowska-Gluck, 1981, s. 66].

3.2. Próba odbudowy Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1812 r.

Upadek Księstwa Warszawskiego

W 1812 r. w związku z wojną napoleońskiej Francji z Rosją, ogłoszoną przez cesarza Napoleona jako „druga wojna polska”, czołowi politycy polscy inspirowani przez samego cesarza Francuzów podjęli próbę restytucji Polski przedrozbiorowej poprzez zawiązanie Konfederacji Generalnej Polski. Nastąpiło to na sejmie Księstwa Warszawskiego w dniu 28 czerwca 1812 r. Na czele Konfederacji, jako jej marszałek stanął Adam Kazimierz Czartoryski, generał ziem podolskich, poseł na sejm, któremu do pomocy dano Radę Generalną. Z kolei 14 lipca 1812 r. w Wilnie do konfederacji przystąpiła szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego. Akt konfederacji w podniosłych słowach zwracał się do wszystkich mieszkańców

Rzeczypospolitej Obojga Narodów, określanych wspólnym mianem Polaków bez względu na ich przynależność etniczną: „Podajmy sobie wierne i braterskie ręce, a Nieba sprawiedliwe, cnotliwym usiłowaniom nie ubliżą nagrody i przyspieszą szczęśliwą chwilę, gdzie bratnia Pogoń obok z Białym Orłem znowu rycerskie tarcze i narodowe znaki ozdobi, gdzie na żyznych Wołynia niwach, na rozległych Podola i Ukrainy równinach głos radosny powtarzać będzie: Żyje Ojczyzna! Żyje Polska!” [Konfederacja Generalna Królestwa Polskiego 28 czerwca 1812. Wikiźródła, <https://pl.wikisource.org>; dostęp 2-08-2021]. Do konfederacji miały przystępować sejmiki zwoływane w Księstwie Warszawskim i w ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przywódcy konfederacji liczyli na szeroki akces do niej szlachty, do czego jednak nie doszło.[Przygodzki, 2002, passim].

Po klęsce Napoleona w wojnie z Rosją w 1812 r., terytorium Księstwa zajęły w styczniu 1813 r. wojska rosyjskie. Na mocy ukazu cara Aleksandra I powołana została do życia jako rząd prowizoryczny – Rada Najwyższa Tymczasowa na czele z księciem Adamem Czartoryskim, osobistym przyjacielem cara. Imperator Wszechrusi kokietował wówczas polskich arystokratów oraz szlachtę ewentualną możliwością odrodzenia się państwa polskiego w granicach przedrozbiorowych i połączenia go unią z Rosją. Między innymi zezwolił na powrót do Warszawy resztek polskiej armii z bronią i pod sztandarami. Dowództwo nad tą armią przekazano w ręce wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza.

O przyszłości Księstwa Warszawskiego rozstrzygnął zwołany do Wiednia w 1814 r., kongres europejskich monarchów, który obradował do 9 czerwca 1815 r. W zawartych 3 maja 1815 r. dwóch osobnych bardzo podobnych w swej treści traktatach państwa rozbiorowe Austria, Rosja i Prusy zdecydowały o likwidacji Księstwa Warszawskiego, którego terytorium podzielili między siebie przede wszystkim car Rosji oraz król pruski, przyznając Austrii jego niewielkie skrawki. I tak większość ziem centralnych i wschodnich Księstwa została przyłączona do Cesarstwa Rosyjskiego (*réuni à l'Empire de Russie*), jako wieczysta posiadłość jej władców. W związku z tym car miał przybrać tytuł „króla Polski”. [Traktat prusko-rosyjski z 3 maja 1815 r. *Recueil des traités* t. 2, 1864, s. 489]. Ziemie zachodnie, a ściślej Kujawy i Wielkopolska zostały oddane „na całkowitą suwerenność i własność” króla Prus, jako tak zwane „Wielkie Księstwo Poznańskie”. [Art. 1er. *La partie du Duché de Varsovie que S.M. le Roi de Prusse possedera en toute souveraineté et propriété pour lui et ses successeurs, sous le titre de Grand-Duché de Posen,....* *Recueil des traités*, t. 2, 1864, s. 496]. Do Austrii również na „całkowitą własność i suwerenność” jej cesarza przyłączono Podgórze i Wieliczkę, a także

obwód tarnopolski [Art. 1,2,3 traktatu z 3 maja 1815 r. między Austrią i Rosją, *Recueil des traités*, t. 2, 1864, s. 488].

Kraków wraz okolicą uzyskał na mocy osobnego trzeciego traktatu zawartego również 3 maja 1815 r. przez trzy wspomniane mocarstwa rozbiorowe międzynarodowy status wolnego miasta na wzór szeregu wolnych miast niemieckich. [*Traité additionel, signé à Vienne, le 3 mai 1815, entre l’Autriche, la Prusse et la Russie, au suite de Cracovie (Annexe no 3 à l’Acte du Congrès de Vienne du 9 juin 1815)*. *Recueil des traités*, t. 2, 1864, s. 506 – 515; Grodziski 2012, *passim*]. Wymienione traktaty zgodnie stanowiły, że car Rosji nada według swego uznania nowemu przyłączonemu do Rosji państwu (*Etat*) odrębną administrację (*administration distincte*) oraz ewentualnie powiększy jego terytorium w ramach swojego państwa (*extension intérieure*). [S.M. se reserve de donner à cet Etat, jouissant d’une administration distincte, l’extension intérieure qu’elle jugera convenable. Art. 5 zd.2 traktatu austriacko-rosyjskiego. *Recueil des traités*, t.2, 1864, s. 489]. Monarchowie zobowiązali się też do przyznania Polakom „reprezentacji i instytucji narodowych” (*une représentation et des institutions nationales*) w ramach przyjętych przez nich całkowicie swobodnie form organizacji politycznej tych krajów. W traktacie austriacko-rosyjski, art.5 stanowił: Les Polonais, sujets respectifs des Hautes Partie Contractantes, obtiendront une représentation et des institutions nationales réglées d’après le mode d’existence politique que chacun des Gouvernements auxquels ils appartiennent jugera utile et convenable de leur accorder. [Recueil des traités, t. 2, 1864, s. 489]. W art. 3 traktatu prusko-rosyjskiego figurowała formuła bardziej wyrazista: *Les Polonais, sujets respectifs des H.P. C. obtiendront des institutions qui assurent la conservation de leur nationalité, d’après les formes d’existence politique que chacun des gouvernements auxquels ils appartiennent jugera convenable de leur accorder.*[Recueils des traités, t. 2, 1864, s. 497]. Zawarte przez zaborców traktaty wiedeńskie, które *nota bene* weszły w skład aktu końcowego Kongresu Wiedeńskiego sygnowanego 9 czerwca 1815 r. przez wszystkich jego uczestników, oddawały ziemie byłego Księstwa Warszawskiego pod całkowitą suwerenność monarchów rozbiorowych, jako w istocie wieczyście przyłączone (*réuni*) do ich państw.

3. 3. Królestwo Polskie „kongresowe”

Idea utworzenia Królestwa Polskiego o liberalnym konstytucyjnym ustroju politycznym nie była bynajmniej pomysłem polskim, lecz samego cara Aleksandra I i jego doradców. Rozwiązanie to miało janusowe oblicze. Z jednej strony gwarantowało Polakom korzyści narodowe w obrębie nowoutworzonego organizmu politycznego. Z drugiej jednak strony,

Rosja mogła tym samym ostatecznie realizować swój odwieczny plan władania ziemiemi Litwy, Białorusi i Ukrainy, jako częściami „Wszzech Rusi”. Utworzenie Królestwa Polskiego z granicą wschodnią na Bugu prowadziło do legitymizacji w oczach Europy zaboru przez Rosję ziem wschodnich Rzeczypospolitej dokonane aktami rozbiorowymi. Upowszechniało w Europie przekonanie, że Polska kończy się na rzece Bug, za którą znajduje się już tylko Rosja. Wprawdzie car Aleksander I przejściowo kokietował Polaków obietnicami połączenia zachodnich guberni Cesarstwa z ziemiemi Księstwa Warszawskiego i odtworzenia tym samym Polski w jej przedrozbiorowych granicach. Były to jedynie nieszczerze obietnice obliczone na zdobycie przychylności elit polskich do nowej władzy.

Uroczysta proklamacja utworzenia Królestwa Polskiego miała miejsce w Warszawie dnia 20 czerwca 1815 r. Sprawowanie władzy car Aleksander I powierzył wówczas Rządowi Tymczasowemu. Po 5 miesiącach car oktrojował dnia 27 listopada 1815 r. konstytucję o obliczu liberalnym, nawiązującą do tradycyjnych polskich rozwiązań ustrojowych, w szczególności przez utworzenie reprezentacji narodowej w postaci dwuizbowego sejmu o znacznych kompetencjach ustawodawczych i kontrolnych. Ustanowiono także osobny rząd w Warszawie zwany Radą Administracyjną, na czele której stanął namiestnik. Został nim był generał napoleoński Józef Zajączek.[Kallas (red.) 1990, s. 185 in.]. Królestwo Polskie było organizmem politycznym o obszarze liczącym 128,5 tys. km², którego ludność wynosiła 3,2 miliony w 1815 r. Według spisu powszechnego z 1897 r. skład etniczny Królestwa Polskiego, liczącego wówczas 9 402 253 mieszkańców przedstawiał się następująco: Polacy - 75% mieszkańców; Żydzi – 13,5%, Niemcy 4,3%; Ukraińcy 3,5%; Litwini 3,2%; Rosjanie 2,8%, Białorusini 0,3% inni 0,4%. [Jeziński A.(red.), 1994, s. 90]. Na mocy wspomnianej carskiej konstytucji Królestwo Kongresowe uzyskało daleko idącą samodzielność ustrojową i prawną. Było w swym kształcie polskim państwem, wyposażonym w narodową reprezentację w postaci sejmu. Miało własną administrację, w tym osobną policję, skarbowość i szkolnictwo, a także odrębne sądownictwo. Posiadało też armię, której naczelnym wodzem był brat carski wielki książę Konstanty Pawłowicz. Widomym znakiem samodzielności był polski system pieniężny. Od Cesarstwa Rosyjskiego było ono oddzielone kordonem granicznym i celnym. [Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. 173 i n.; Chwalba, 2000, s. 257]

Po krótkim okresie „liberalizmu” car Aleksander I (zm. 1825), a jeszcze w większym stopniu jego następcy car Mikołaj I (1825 - 1855) wkroczyli na drogę ograniczania przyznanych Królestwu i jego mieszkańcom swobód politycznych i obywatelskich. Stało się to przyczyną wybuchu powstania listopadowego w 1830 r., które było w istocie swęj wojną Polaków o pełną

niepodległość ich państwa. W dniu 25 stycznia 1831 r. ogłoszono detronizację przez Sejm cara Mikołaja I jako króla Polski i ogłoszenie niepodległości Królestwa [Uruszczak, 2020, s. 91]. Akt ten nie zyskał międzynarodowego uznania, ani tym bardziej nie został zaakceptowany przez Rosję. Dnia 17 stycznia 1831 r. car zażądał od Polaków bezwarunkowej kapitulacji. Wojna polsko-rosyjska tocząca się w granicach Królestwa okresie od 5 lutego do 21 października 1831 r. zakończyła się ostatecznie klęską wojsk polskich. W dniu 8 września 1831 r. została zajęta Warszawa, zaś 21 października skapitulowała załoga Zamościa, broniąca się najdłużej. Car potraktował Polaków, jako zbuntowanych poddanych, a Królestwo jako zbuntowaną prowincję Cesarstwa. Liczne rzesze uczestników powstania, w szczególności oficerów i żołnierzy armii polskiej została zmuszona do emigracji w celu uniknięcia represji, nierzadko z obawy przed utratą życia. [Chwalba 2000, s. 280].

Po powstaniu listopadowym Królestwo Polskie zachowało status osobnego kraju. Jego odrębności sukcesywnie jednak ograniczano. Uchylona została Konstytucja z 1815 r. Jej miejsce zajął wydany przez cara Mikołaja I statut organiczny z 1832 r., który pogłębił zależność Królestwa od Rosji, likwidując osobny polski sejm i polską armię. Aż do 1856 r. obowiązywał w Królestwie stan wojenny, co oznaczało całkowite zawieszenie wszelkich pozorów praw obywatelskich i narodowych. W 1837 r. wprowadzono na terenie Królestwa administrację gubernialną, analogiczną jak w samym Cesarstwie. Zlikwidowany został Uniwersytet Warszawski.[Ibidem].

Okupacja Królestwa przez wojska carskie i liczne prześladowania, jakich doświadczała ludność polska, a zwłaszcza osoby podejrzane o związki z emigracją polityczną i działalność niepodległościową, były przyczyną wybuchu w dniu 22 stycznia 1863 r. kolejnego powstania przeciwko Rosji. Poza Królestwem kongresowym objęło ono swym zasięgiem także ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego (Litwa, Białoruś) oraz Ukrainę. Było to powstanie prowadzone metodą wojny partyzanckiej przy pomocy zorganizowanych i zasilanych z zewnątrz zbrojnych grup powstańczych. Brało w nich udział prawie 200 000 osób, z tym że jednocześnie nie więcej niż 30 tysięcy. Przywódcy powstania skupieni w Rządzie Narodowym liczyli na masowy zryw społeczny oraz na poparcie ze strony niektórych przeciwnych Moskwie mocarstw, jak w szczególności Cesarstwa Francji, rządzonej wówczas przez Napoleona III. Ostatecznie powstanie zakończyło się klęską. Ostatni oddział powstańczy pod wodzą ks. gen. Stanisława Brzóska walczący na Podlasiu skapitulował w grudniu 1864 r. [Kronika powstań, s. 258]

Upadek powstania styczniowego ułatwił rządowi rosyjskiemu ostateczną likwidację odrębności Królestwa Polskiego i pełną inkorporację jego terytorium do Cesarstwa. Ostatnim przejawem tej odrębności był urząd namiestnika Królestwa, który zlikwidowano w 1874 r. wprowadzając na jego miejsce generał-gubernatora. Terytorium Królestwa oficjalnie określano jako „kraj przywiślański” (*Privislinskij kraj*). Obowiązywał w nim identyczny, jak w Imperium system administracyjny i sądownictwo. Śladem odrębności był obowiązujący jako główne źródło prawa cywilnego francuski kodeks cywilny, tzw. Kodeks Napoleona z 1804 r. [Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. 493]

3. 4. Wielkie Księstwo Poznańskie (1815 – 1848)

W 1815 r. na mocy decyzji mocarstw europejskich i zawartego przez nie traktatu wiedeńskiego powróciły pod władzę króla pruskiego ziemie Wielkopolski i Kujaw wskutek podziału Księstwa Warszawskiego. Z ziem tych utworzone zostało tak zwane **Wielkie Księstwo Poznańskie**, które – zgodnie z postanowieniami kongresu wiedeńskiego - miało zapewnić ludności polskiej reprezentację narodową oraz gwarancje w zakresie własnego języka i religii. Terytorium tego Księstwa liczyło 28 951 km². Według danych z 1815 r. liczba ludności wynosiła 779 000, w przeważającej większości Polaków, a nadto Żydów i Niemców. Odrębności ustrojowo-prawne Wielkiego Księstwa Poznańskiego były w sumie bardzo skromne. Ograniczały się zasadniczo do nazwy, którą w praktyce zastępowano mianem „Prowincja Poznańska” (*Provinz Posen*), osobnego herbu w postaci czarnego orła pruskiego z małym polskim białym orłem na piersiach. Poza tym król pruski w swej tytulaturze posługiwał się tytułem wielkiego księcia poznańskiego. Ustanowiono także urząd księcia namiestnika królewskiego, którym został książę Antoni Henryk Radziwiłł, zamożny arystokrata z Wielkopolski, spokrewniony z rodziną królewską Hohenzollernów. Namiestnik nie posiadał żadnych kompetencji władczych, a jedynie reprezentacyjne i honorowe. Był ponadto oficjalnym wyrazicielem opinii ludności prowincji poznańskiej. Urząd ten zawieszono w 1830 r. związku z wydarzeniami powstania listopadowego w Królestwie Kongresowym [Wąsicki 1980, passim; Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. 599].

W 1824 r. powołano do życia Sejm Wielkiego Księstwa Poznańskiego, jako ciało opiniodawcze i doradcze, o charakterze sejmu postulatowego, bez żadnych uprawnień prawodawczych. Był to sejm „stanowy”, złożony z 3 stanów: rycerskiego, miast oraz gmin wiejskich. W skład stanu rycerskiego wchodziło trzech właścicieli istniejących na terenie Księstwa majoratów (rodzaj ordynacji magnackich) oraz 22 posłów reprezentujących własność

rycerską. Miasta reprezentowało 16 posłów wybieranych przez posiadaczy nieruchomości miejskich. Stan wiejski tworzyło zaledwie 8 posłów wyłanianych w drodze wyborów pośrednich organizowanych w gminach [Jędruch 1982, s. 230; Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. 611]

Administracja w Wielkim Księstwie Poznańskim była zorganizowana na modłę pruską. Jego terytorium tworzyło jedną prowincję poznańską. Zwierzchnikiem administracji rządowej był prezes prowincji (nadprezydent) mianowany przez króla i reprezentujący rząd w Berlinie. W ramach prowincji istniały 2 obwody rejencyjne (poznański oraz bydgoski). Administracja obwodu rejencyjnego spoczywał w gestii kolegiального urzędu zwanego rejencją na czele z prezydentem. Obwody rejencyjne skupiały powiaty, których łącznie w całej prowincji poznańskiej było 26. Na czele administracji powiatowej stali landraci (starostowie).

Miasta oraz wsie tworzyły jednostki o charakterze samorządowym. Do 1833 r. ich ustrój był zróżnicowany, zależnie od kategorii własności ziemskiej, w skład której wchodziło dane miasto lub gmina wiejska. W miastach i wsiach należących do osób prywatnych uprawnienia władcze zachowywali właściciele (dziedzice), w szczególności nadzorcze nad wewnętrznym samorządem. Stan ten został ostatecznie zniesiony w latach 1832 – 1833 r., kiedy miasta oraz wsie uzyskały jednolity status gmin samorządowych o charakterze korporacji prawa publicznego, zarządzanych przez organy wybierane przez obywateli gminnych. Do kategorii tej zaliczano osoby rekrutujące się spośród właścicieli nieruchomości lub legitymujące stosownym cenzusem wykształcenia. Gminy wyposażono w osobowość prawną oraz kompetencje władcze w sprawach własnych i poruczonych (zleconych). W podobny sposób zorganizowana była administracja na pozostałych ziemiach zaboru pruskiego, a więc prowincjach Prus Zachodnich (od 1829 r. połączonych z Prusami Wschodnimi w jedną prowincję – Prusy) oraz Śląska. W każdej z tych prowincji równoległe do organów administracji rządowej istniały także uchwałodawcze i wykonawcze kolegialne organy samorządowe w postaci sejmu prowincjonalnego i wydziału w prowincjach oraz sejmiku powiatowego i wydziału powiatowego w powiatach. Zasiadali w nich przedstawiciele mieszkańców wybierani w wyborach kurialnych i cenzusowych.[Wąsicki, s. 1980, s. 102; Bardach, Senkowska-Gluck 1981, s. 610].

W latach trzydziestych i czterdziestych monarchia pruska pozostawała państwem absolutnym. Administracja pruska kontrolowała i nadzorowała, w pierwszej kolejności metodami policyjnymi większość dziedzin życia publicznego. Wiązało się to także z wprowadzeniem ograniczeń swobód narodowych ludności polskiej, której odmawiano prawa

do publicznego używania języka polskiego, wydawania polskiej prasy i książek, zakładania polskich szkół.

Po wydarzeniach tzw. Wiosny Ludów, która objęła także ziemie zaboru pruskiego, Prusy wkroczyły na drogę zmian ustrojowych w duchu liberalnym. Przejawem tego było ogłoszenie oktrojowanej konstytucji z 31 stycznia 1850 r. Przekształciła ona monarchię pruską z państwa absolutnego w monarchię konstytucyjną gwarantującą wolności obywatelskie i rządy prawa oraz posiadającą ustrój parlamentarny. Nie oznaczało to jednak respektowania swobód narodowych. Po zjednoczeniu Niemiec w 1871 r., ziemie zaboru pruskiego weszły w skład Cesarstwa Niemieckiego. Na ich terenie obowiązywała konstytucja II Rzeszy Niemieckiej z 16 kwietnia 1871 r. W okresie rządów kanclerza Bismarcka (1871-1890), na które przypada czas rozwoju potęgi gospodarczej i militarnej Niemiec, rząd niemiecki prowadził ostrą politykę germanizacyjną, nacechowaną zdecydowanym kursem antypolskim i antykatolickim, umacniającą procesy integracyjne ludności polskiej z narodem niemieckim na drodze wynarodowienia. Antypolskość Prusaków szła nawet dalej, czego dowodzą słowa kanclerza Ottona von Bismarcka: „Bijcie Polaków tak długo, dopóki nie utracą wiary w sens życia. Współczuje sytuacji, w jakiej się znajdują. jeżeli wszakże chcemy przetrwać, mamy tylko jedno wyjście – wytępić ich” [https://pl.wikiquote.org/wiki/Otto_von_Bismarck]. Polityka ta w formie nieco łagodniejszej przetrwała aż do wybuchu I wojny światowej.

3. 5. Rzeczpospolita Krakowska (1815 – 1846)

Miasto Kraków wraz z okręgiem o powierzchni ok. 1160 km.2 uzyskało na podstawie porozumienia mocarstw rozbiorowych status wolnego miasta o ustroju republikańskim. Liczba mieszkańców wynosiła ok. 90 tysięcy w 1815 r., w tym 85% katolików i ok. 15% Żydów. Pozostawało ono pod protekcją Rosji, Austrii i Prus, które w aktach ustrojowym nazywane były „mocarstwami opiekuńczymi”. Ich rezydenci przebywali stale w Krakowie.

Podstawowe zręby ustroju tego mini-państewka ustalone zostały na kongresie wiedeńskim w konstytucji z 3 maja 1815 r., która była integralną częścią zawartego tam traktatu między wskazanymi wyżej mocarstwami, a następnie potwierdzona w akcie końcowym Kongresu.[Kallas (red.) 1990, s. 239 i n.]. Została rozwinięta w nowej (drugiej) konstytucji z 11 września 1818 r. przygotowanej i ogłoszonej przez tzw. Komisję organizacyjną, reprezentującą mocarstwa opiekuńcze, a następnie zmieniona konstytucją z 1833 r. ogłoszoną przez Komisję Reorganizacyjną.[Bartel, 1976, passim; Kallas (red.) 1990, s. 251 i n.; Grodziski 2012, passim].

Władzę wykonawczą sprawował tzw. Senat rządzący złożony z 12 senatorów (6 z wyboru i 6 dożywotnich) i prezesa Senatu. Wyboru 8 senatorów, w tym dożywotnich, dokonywało Zgromadzenie Reprezentantów; pozostałych 4 wskazywał Uniwersytet Jagielloński oraz Kapituła Krakowska. Pierwszym prezesem Senatu został hrabia Stanisław Wodzicki.

Liczba członków Senatu została zmniejszona do 9 osób w Konstytucji z 1833 r., zgodnie z którą prawo wyboru senatorów przysługiwało Zgromadzeniu Reprezentantów i kapitule. Ustalano także kadencję Senatu w wymiarze 9 lat. Dla potrzeb administracji lokalnej utworzone zostały gminy miejskie i wiejskie. Pojedyncza gmina miejska winna liczyć ok.2000 osób, zaś wiejska ok.3500. Zwierzchnikami gmin byli wójtowie miejscy lub okręgowi (wiejscy), wybierani przez zgromadzenia gminne, złożone z obywateli gmin. Wyjątek stanowiły dwie tak zwane „gminy administracyjne” obejmujące swoim zasięgiem wyłącznie ludność żydowską w Krakowie (w dzielnicy Kazimierz) i w Chrzanowie, gdzie wójtów mianował Senat. Organ ten także wskazywał kandydatów na wójtów pozostałych gmin, zwanych „politycznymi”, skupiającymi ludność chrześcijańską. Wójtowie gmin byli w istocie reprezentantami władzy państwowej. Ich kompetencje ich miały charakter już to wykonawczy, zasadniczo policyjny, już też sądowy. Sprawowali oni sądownictwo w sprawach mniejszej wagi, tak zwanych wykroczeń policyjnych. Urzędy wójtów zostały zniesione zarządzeniem Konferencji Rezydentów z dniem 1 grudnia 1838 r. W ich miejsce władzę w gminach przejęli tak zwani komisarze dystryktowi we wsiach i cyrkulowi w miastach [Ibidem].

Funkcję parlamentu, o kompetencjach zasadniczo ustawodawczych, budżetowych oraz kontrolnych pełnić miało jednoizbowe Zgromadzenie Reprezentantów, złożone z 41 członków. Na liczbę tę składało się 26 deputowanych oraz 15 wirylistów, a więc członków zasiadających z urzędu. Byli to: 6 sędziów pokoju, 3 senatorów, 3 przedstawiciele Kapituły katedralnej oraz 3 profesorów wybranych przez Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wyboru deputowanych dokonywały zgromadzenia gminne. Czynne i bierne prawo wyborcze przysługiwało mieszkańcom gmin legitymującym się odpowiednim wiekiem (26 lat) oraz cenzusem majątkowym lub wykształcenia. Praw wyborczych pozbawieni byli Żydzi, jak też zakonnicy, jak też osoby zatrudnione na służbie prywatnej.

W latach 30-tych i 40-tych XIX w. Rzeczpospolita krakowska była terenem aktywnej działalności niepodległościowej, inspirowanej i kierowanej przez Towarzystwo Demokratyczne Polskie i inne organizacje Wielkiej Emigracji. Wynikłe w następstwie tego wewnętrzne konflikty polityczne prowokowały interwencje mocarstw opiekuńczych, w tym także interwencję militarną. W 1846 r. doszło w Krakowie do wybuchu powstania, zwanego krakowskim i przejęcia lokalnej władzy przez Rząd Narodowy. Powstanie to zakończyło się

niepowodzeniem na skutek wybuchu rewolty chłopskiej w Galicji, skierowanej przeciwko ziemiaństwu, której skrajnym przejawem było palenie dworów i okrutne mordowanie dziedziców. Rewoltę tę, znaną pod nazwą „rabacji galicyjskiej”, sprowokowała administracja austriacka, której rękami polskiego chłopstwa udało się stłumić próbę rozszerzenia powstańczej zawieruchy. Politycznym następstwem tych wydarzeń była likwidacja Rzeczypospolitej krakowskiej, która jako tak zwane Wielkie Księstwo Krakowskie została w 1846 r. wcielona do Austrii.[Bartel 1976, s. 30 i n.; Grodziski 2012, s. 212].

4. Suwerenność polskich organizmów państwowych

W istniejących w pierwszej połowie XIX w. polskich organizmach państwowych którymi były Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie Kongresowe i Rzeczypospolita Krakowska, suwerenność czyli władza zwierzchnia najwyższa przysługiwała obcym podmiotom. Wielkie Księstwo Poznańskie nie posiadało przymiotu państwowości.

Księstwo Warszawskie nie było państwem suwerennym, lecz podlegało królowi Saksonii. Traktat w Tylży z 7 lipca 1807 r. zawarty między cesarzami Francji Napoleonem I i Rosji Aleksandrem I, w którym ten pierwszy występował także jako protektor niemieckiego Związku Reńskiego, przekazywał ziemie tworzonego wówczas Księstwa „na całkowitą własność i suwerenność królowi Saksonii (*en toute propriété et souveraineté par S.M. le Roi de Saxe*). [Recueil des traités, 1864, t. 2, s. 209]. Suwerenność ta była jednak podzielona między króla Saksonii i Cesarza Francji Napoleona I. On bowiem osobiście nadał Księstwu konstytucję w dniu 22 lipca 1807 r. w Dreźnie. Księstwo Warszawskie stanowiło osobne państwo z własnym rządem i reprezentacją narodową w postaci dwuizbowego sejmu. Pozostawało ono z Królestwem Saksonii w związku, który stanowił unię realną, polegającą na połączeniu dwóch instytucją wspólnej głowy państwa, a także w ograniczonym zakresie wspólnymi organami władzy wykonawczej. Interesy zagraniczne Księstwa Warszawskie reprezentował minister spraw zagranicznych Saksonii [Sobociński 1964, passim].

Królestwo Polskie Kongresowe nie było suwerennym państwem, lecz częścią Imperium Rosyjskiego, do którego zostało na mocy traktatów wiedeńskich „wieczyście przyłączone”. Władza najwyższa (suwerenność) nad terytorium i ludnością Królestwa przysługiwała wyłącznie i w nieograniczonym zakresie carowi rosyjskiemu. Spotykane często w literaturze naukowej stwierdzenie, że Królestwo Polskie kongresowe, utworzone na Kongresie Wiedeńskim, pozostawało z Cesarstwem Rosyjskim w unii personalnej [Szczeniecki 1970, s. 205;

Korobowicz A., Witkowski W. 2017, s. 75] jest chybione. Unia personalna jest związkiem dwóch państw, które łączy na zasadzie czysto faktycznej osoba wspólnego władcy. Monarcha ten występuje w każdym przypadku w dwóch osobnych rolach, jako głowa jednego lub drugiego państwa. Każde z tych państw jest z istotny swej niepodległe i suwerenne. Tymczasem Królestwo Kongresowe nie było państwem ani suwerennym ani niepodległym, lecz stanowiło wyodrębniony organizm polityczny objęty pełną i wieczystą suwerennością carów rosyjskich. [Juraschek 1878, s. 56]. Z tych samych powodów nie można się też zgodzić, jak to czyni wielu historyków, z definiowaniem związku prawnego Królestwa Kongresowego i Rosji jako unii dynastycznej. [Stankiewicz 1981, s. 296; Leśnodorski 1996, s. 360; Chwalba 2000, s. 258]. Pojęcie unii dynastycznej jest nieprecyzyjne i nie wyjaśnia istoty prawno-ustrojowej istniejącego związku państw. Unia dynastyczna zakłada panowanie w każdym z dwu lub więcej powiązanych państw władcy wywodzącego się z tej samej dynastii, ale niekoniecznie tej samej osoby. Tego rodzaju związek może przybrać postać unii personalnej, gdy władca dziedziczny jakiegoś państwa obejmuje także tron w drugim państwie na mocy samodzielnej decyzji uprawnionych jego organów. Natomiast w sytuacji, gdy wstąpienie na tron w jednym państwie daje automatycznie stanowisko monarsze w drugim państwie oznacza w istocie unię realną czyli związek państw połączonych instytucją wspólnego władcy, co z reguły wiąże się z istnieniem także innych wspólnych organów wykonawczych.

Zgodnie z traktami wiedeńskim oraz na mocy nadanej mu przez cara Aleksandra I konstytucji z 27 listopada 1815 r. Królestwo Polskie i Cesarstwo Rosyjskie łączyła wieczysta unia realna to znaczy związek, w którym państwa wiąże nie sama osoba władcy, lecz instytucja głowy państwa, a nadto inne organy wykonawcze.[Kelsen, 1993, s. 205]. W tym przypadku był to urząd ministra spraw zagranicznych. Przyczyną sprawczą tego związku nie było jednak żadne porozumienie przedstawicielstw obu państw, jak to jest zazwyczaj w przypadku unii realnej, lecz wyłącznie wola cara ubrana w formę konstytucji, która bez żadnych ograniczeń mogła być przez niego odwołana lub zmieniona.

W okresie powstania listopadowego doszło 25 stycznia 1831 r. do aktu jednostronnej deklaracji suwerenności Królestwa Kongresowego w postaci uchwały Sejmu o detronizacji cara Mikołaja I. Był to akt woli narodu polskiego deklarujący pełną suwerenność narodu i państwa. Zaprzeczał on całkowicie zasadzie suwerenności monarszej, odwołując się do idei suwerenności narodu. Wyrażały to między innymi następujące słowa:

„Naród zatem polski, na Sejm zebrany, oświadcza, iż jest niepodległym ludem i że ma prawo temu koronę polską oddać, którego godnym jej uzna, po którym z pewnością będzie się mógł

spodziewać, iż mu zaprzysiężonej wiary i zaprzysiężonych swobód świecie i bez uszczerbku dochowa”.[Diariusz Sejmu z r. 1830-1833, Sawicki J. 1953, t. II, s.133].

Dla cara Mikołaja I i rządu Cesarstwa Rosyjskiego deklaracja suwerenności narodu nie miała żadnej mocy prawnej, tym bardziej, że była ona sprzeczna z postanowieniami kongresu wiedeńskiego z 1815 r. Losy niepodległości Królestwa Polskiego rozstrzygnęły się negatywnie na polach bitewnych pod Olszynką Grochowską, Stoczkiem czy w obronie Warszawy. Przegrana polskiej armii równała się na powrót poddaniu Królestwa Polskiego i jego mieszkańców woli i łasce rosyjskiego cara.

Kraków, ogłoszony i uznany przez społeczność międzynarodową wolnym miastem, pozostawał na mocy traktatu mocarstw rozbiorowych z 3 maja 1815 r. pod ich wspólnym protektoratem. Stanowił *expressis verbis* art. 1 wspomnianego traktatu, stanowiąc: *La ville de Cracovie, avec son territoire sera envisagée à perpétuité comme cité libre, indendante, et strictement neutre, sous la protection de trois H.P.C.*” [Recueil des traités, t. 2ème, s. 506]. Protekcja oznaczała w istocie sprawowanie najwyższej suwerennej władzy w stosunku do tego mini-państewka, w szczególności decydowanie o jego ustroju, a także reprezentując go w stosunkach zagranicznych. Gwarantując republice krakowskiej niezależność i neutralność, mocarstwa opiekuńcze zobowiązały się do nie wprowadzania na jej teren swoich wojsk pod jakimkolwiek pozorem. Pierwsza konstytucja Rzeczypospolitej krakowskiej została nadana przez pełnomocników Austrii, Rosji i Prus i ogłoszona jako aneks do zawartego przez nich w Wiedniu traktatu z 3 maja 1815 r. W celu wykonania postanowień traktatu, a w szczególności powołania do życia przewidzianych w konstytucji urzędów i instytucji, ustanowiona została przez mocarstwa opiekuńcze trzyosobowa komisja organizacyjna złożona z ich pełnomocników. Jak trafnie stwierdził Władysław Pęksa, stanowiła ona „przez trzy lata rodzaj superządu funkcjonującego ponad już ustanowionymi władzami Wolnego Miasta”. [Cyt. za: Witkowski 2020, s. 263]. Na stałe przebywali w Krakowie trzej rezydenci jako przedstawiciele dyplomatyczni dworów: berlińskiego, petersburskiego i wiedeńskiego, pomimo że ani traktat wiedeński ani konstytucja z 1815 r. nic na ich temat nie mówiła. Ich rolą było nadzorowanie władz miasta i składanie relacji mocodawcom. Pełnili oni nadto funkcje rozjemców w sporach politycznych. Na temat rezydentów nie było też ni jednego słowa w drugiej konstytucji, wydanej przez mocarstwa opiekuńcze w 1818 r. Dopiero w trzeciej konstytucji, nadanej w 1833 r. stworzono podwaliny do nadania rezydentom rangi oficjalnego organu zwierzchniego w Rzeczypospolitej, czyniąc z nich rozjemców w sprawach spornych między Senatem a Zgromadzeniem Reprezentantów. W 1839 r. Konferencja Rezydentów

przybrała kształt stałego organu władzy, nadzorujące działalność organów konstytucyjnych. Po klęsce powstania krakowskiego w 1846 r. na mocy umowy zawartej w Wiedniu w dniu 6 listopada, mocarstwa opiekuńcze wyraziły zgodę na wcielenie Rzeczypospolitej Krakowskiej do Cesarstwa Austriackiego. Nowym poddanym cesarskim ogłoszono to w akcie cesarza Ferdynanda I z 11 listopada 1846 r. [Grodziski, 2012, s. 213].

5. Uwagi końcowe

Polskie organizmy polityczne, jakie utworzone zostały z woli mocarstw rozbiorowych w latach 1795 – 1848, stanowiły formy przejściowe, które miały ułatwić całkowite wcielenie ziem polskich do struktur polityczno-organizacyjnych państw zaborczych. Były to rozwiązania doraźne, których celem było uspokojenie aspiracji polskich elit, w szczególności arystokracji, a także częściowo niższej szlachty i mieszczaństwa do odbudowy niepodległego państwa. Satelickie niesuwerenne „państwa polskie”, w których administracja powierzana była częściowo polskiej arystokracji i szlachcie, jak zwłaszcza w Królestwie kongresowym, czy w Królestwie Galicji i Lodomerii stwarzały dla rządów państw zaborczych widoki na pokojową koegzystencję i uznanie obcej władzy przez ogół polskich poddanych. Polityka ta przyniosła zaborcy tylko doraźne sukcesy. Nie udało się całkowicie wyrugować woli odzyskania niepodległości, czego dowodem była działalność tajnych ugrupowań niepodległościowych, a przede wszystkim kilkakrotne próby powstań i zbrojnej walki o niepodległość. Czynnikiem umacniającym polską odrębność była w szczególności polska kultura, a przede wszystkim religia katolicka, głęboko zakorzeniona zwłaszcza w łonie warstwy chłopskiej i drobnomieszczaństwa. Włączenie w szczególności chłopów do wspólnoty narodowej do czego doszło pod koniec XIX w. stworzyło mocne podwaliny społeczne do odbudowy Rzeczypospolitej Polskiej u schyłku pierwszej wojny światowej.

Bibliografia:

Bardach J., Senkowska-Gluck M. (red.), 1981, Historia państwa i prawa Polski, t. III od rozbiorów do uwłaszczenia, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe

Bartel W.M., 1976, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa 1815 – 1846*, Kraków: Wydawnictwo Literackie

Błachowska K., 2001, *Narodziny Imperium. Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Warszawa

Davies N., *Zaginione królestwa*, przekład B. Pietrzyk, J. Rumińska-Pietrzyk, E. Tabakowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010

Chwalba A., 2000, *Historia Polski 1795 1918*, Kraków: Wydawnictwo Literackie

Diariusz Sejmu z r. 1830-1831, wyd. M. Rostworowski, Kraków 1907, t. I, s. 242

Grodziski S., 1971, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Grodziski S., 2012, *Rzeczpospolita krakowska, jej lata i ludzie*, Kraków: Universitas

Grodziski S., 1976, *W Królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków: Wydawnictwo Literackie

Jaśkiewicz L. , 1979, *Nowożytne samowładztwo rosyjskie i jego interpretacje*, *Przegląd Historyczny* t.70/4 (1979), s. 679-693

Jeziński A.(red.), 1994, *Historia Polski w liczbach. Ludność, terytorium GUS*, Warszawa

Jędruch J., 1982, *Constitutions, Elections and Legislatures of Poland, 1493 – 1993. A Guide to Their History*, Pittsburgh (Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions, Vol.LXXVI)

Juraschek, Franz von, 1878, *Personal- und Realunion. Mit einem Anhang: Das rechtliche Verhältniss zwischen Oesterreich un Ungarn*, Berlin, Carl Heymann's Verlag

Kallas M. (red.), 1990, *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 1, Warszawa: PWN

Kelsen H., 1993, *Allgemeine Staatslehre*, Wien: Österreichische Staatsdruckerei

Königlich Preussisches Patent an die sämtlichen Stände und Einwohner der bisherigen polnischen Woywodschaften und Distrikte innerhalb des nachstehend näher beschriebenen Gränz-Zuges [...] = Patent Króla Pruskiego IMCi do wszystkich stanow i obywatelow wojewodztw i powiatow do tego czasu polskich w linii rozgraniczenia doskonaley w nim opisaney. De Dato w Berlinie dnia 26 Grudnia Roku 1795go; Druk Jerzy Drekker [<https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/18713/edition/39921/content>, dostęp: 11-08-2021]

Konfederacja Generalna Królestwa Polskiego 28 czerwca 1812. Wikiźródła, <https://pl.wikisource.org>; dostęp 2-08-2021]

Korobowicz A., Witkowski W., 2017, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772 – 1918)*, Kraków

Kronika powstań polskich 1794-1944, Marian B. Michalik (red.), Eugeniusz Duraczyński (oprac.), Warszawa: Wydawnictwo Kronika, 1994

Morawski L., 2011, *Suwerenność i prawo międzynarodowe – od prawa państwa do prawa ludów*, „Forum Prawnicze” Nr 1 (3) styczeń 2011, s. 13 - 36

Pęksa W., *Senat Wolnego Miasta Krakowa w latach 1815 – 1846*, Kraków 2005, Praca doktorska, niepublikowana na prawach rękopisu w BJ w Krakowie

Przygodzki J., *Konfederacja Generalna Królestwa Polskiego 1812 – 1813*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 2367, Prawo CCLXXVI, Wrocław 2002, s. 105-133

Radwan M., *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796-1839*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2004

Recueil des traités de la France, publ. par M. De Clercq, t. 2ème 1803 – 1815, Paris 1864

Sawicki J., 1953, Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego, tom II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe

Sobociński W., 1964, Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego, Toruń : TNT, 1964

Stankiewicz Z. [w:] Historia państwa i prawa Polski, t. III od rozbiorów do uwłaszczenia, red. J. Bardach i M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981

Szczaniecki M., 1970, Powszechna historia państwa i prawa, t.II Państwo burżuazyjne, Warszawa

Uruszczak W., 2020, Sejm Królestwa Polskiego Kongresowego, „Kronika Sejmowa” Listopad 2020, s. 91 - 93

Uruszczak W., 2018, Zasady ustrojowe na ziemiach polskich w okresie zaborów. Od suwerenności monarchy do suwerenności narodu. Przyczynek do historii administracji w XIX w., „Tarnowskie Colloquia Naukowe. Tarnów Scientific Colloquia. Czasopismo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie, Nr 1/2018, s. 21 – 40

Wąsicki J., 1980, Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815 1848, Studia nad historią państwa i prawa, Warszawa- Poznań: Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Witkowski W. , 2020, Historia administracji w Polsce 1764 - 2020, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA

Summary

Sovereignty is considered a fundamental feature of modern states. Its essence in international relations means the independence of a given state from any external entities, in particular other states. In internal relations, the position of the sovereign is occupied by the entity exercising the

highest power, whose will determined all the most important matters for a given state. The article presents the issues of the sovereignty of state organisms established in Poland after the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, functioning within the political structures of individual partitioning states. These were, in particular, the Duchy of Warsaw, the Congress Kingdom of Poland, the Republic of Krakow, the Kingdom of Galicia and Lodomeria, and the Grand Duchy of Poznań. The features of non-sovereign states were held, in particular, by the Duchy of Warsaw and the Kingdom of Poland. The Republic of Kraków was a free city under the protection of great powers. The Kingdom of Galicia and Lodomeria and the Grand Duchy of Poznań had only the status of a province. The purpose of the adopted solutions was to appease the aspirations of the Polish elite to rebuild the independent Republic of Poland.

Key words: Poland 1772-1848, partitions of Poland, Austria XVIII/XIX c., Prussia XVIII/XIX c., Russia XVIII/XIX c., Duchy of Warsaw, “Congress” Kingdom of Poland, Galicia and Lodomeria, Great Duchy of Posen, history of administration XIX c., sovereignty of the state, sovereignty of the nation
